

ARBEJDER- BEGREBET I HISTORISK LYS – EN SKITSE

Af Niels Finn Christiansen

Den 10. maj 2012 afholdt Arbejdermuseet, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i samarbejde med Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie en konference over temaet "Hvem er arbejderne?" På konferencen lagde historikere, sociologer, etnologer og arbejdere op til en diskussion af arbejderbegrebet og arbejderidentitet under overskrifterne "Arbejdere før og nu; De "nye" velfærdsarbejdere samt Nye tider – nye arbejdere". Det følgende er Niels Finn Christiansens oplæg til konferencen.

Der er intet nyt under solen. Det fristes man til at sige, når man følger den aktuelle debat om arbejderparti, folkeparti og socialistisk parti. Problemstillingen er næsten lige så gammel som arbejderbevægelsen selv. I dag kæmper røde og blå partier om at være det "moderne" arbejderparti, og gennem længere tid har vi kunnet følge en intern debat i Socialistisk Folkeparti om, hvem der er de egentlige arbejdere. Er det dem i det blå Kansas-tøj, eller er der tale om langt bredere sociale grupper?

Udgangspunktet

Da Louis Pio ved udsendelsen af "Socialistiske Blade" i 1871 underskrev sig "en Arbejder", var det ikke blot for at skjule sin identitet for myndighederne, men også for at markere at den socialistiske bevægelse, han ønskede at opbygge, skulle være en bevægelse af arbejdere. Pio var ikke "arbejder", men han ville sikkert kunne tilslutte sig en næsten samtidig definition, som sagde, at en arbejder er en "person, som ernærer sig ved legemligt arbejde for en anden især i håndværk og industri" (Ordbog over det Danske Sprog, 1918). Det var en lidt forkortet version af den marxistiske definition, der snart blev adopteret i arbejderbevægelsen: en arbejder er en person (mand eller kvinde), som for at opretholde livet for sig og sin familie er tvunget til at sælge sin arbejdskraft til en kapitalist. En arbejder skaber værdi og skaber merværdi til en kapitalist.

Denne enkle definition kom i stadig større vanskeligheder, efterhånden som det borgerligt-kapitalistiske samfund blev mere og mere komplekst: hvad med funktionærerne, ikke mindst det hastigt voksende antal, der blev ansat i den offentlige sektor? Og definitionen tilgodeså slet ikke den subjektive identitet: Skal man forstå sig selv som arbejder for at være det? For slet ikke at tale om det problem, som arbejderbe-

vægelsen fik med selvforståelsen, efterhånden som flere og flere uden for den oprindelige definition tilsluttede sig bevægelsen. Problemet løses senere håndfast i "Den Danske Ordbog" (1955), hvor en arbejder er blevet reduceret til en "faglært eller ufaglært person der mod betaling udfører overvejende fysisk arbejde især inden for industrien". Vupti, havde man udgrænset alle andre end de materielt arbejdende fra definitionen. Men man havde ikke gjort det lettere at manøvrere i det aktuelle morads.

Mit oplæg vil handle om dette historiske spændingsfelt, som vi ikke mindst i den seneste tid har været konfronteret med. Hvem er – har været – arbejder? Det ene problem er den sociologisk-økonomiske bestemmelse af begrebet. Det andet og langt vanskeligere og højest aktuelle spændingsfelt ligger mellem denne bestemmelse, arbejdernes selvforståelse og faktiske ageren socialt, politisk og kulturelt. Hvorfor handler arbejderne ikke "rationelt" ud fra en given teoretisk forståelse af, hvad der tjener deres interesser bedst?

Ingen, der har fulgt blot nødtørftigt med i de seneste måneders debat i faglige og politiske kredse på venstrefløjen, vil være i tvivl om, at vi med denne konferences tema bevæger os ind på stærkt mineret terræn. Det kræver et godt politisk kompas – eller i vore dage en god GPS – at undgå at få skrammer, hvis man blander sig. Som nævnt ovenfor er det ikke nogen ny situation. Arbejderbegrebet har altid været til diskussion og revision. Opfattelsen af, hvem der er arbejdere og hvem ikke, har ikke været statisk, og den har navnlig haft og kan få vigtige politisk-strategiske konsekvenser. Der er ikke blot tale om rene sociologisk-definitiviske finesser.

Metodisk bliver vi let fanget i et ingenmandsland mellem social-økonomiske eller sociologiske definitioner på den ene side og folks selvforståelse og selv-repræsentation på den anden. Ét er, at vi kan udpege en person eller en gruppe som tilhørende arbejderklassen. Noget ganske andet er, om

de(n) pågældende selv forstår sig som arbejder(e) og handler socialt, kulturelt og politisk, som det traditionelt forventes af arbejdere. Det er jo i den grad et problem, som vi ser udfolde sig for vore øjne i dag.

For at få lidt styr på begreberne og historien vil jeg operere med tre hovedepoker:

1. Fra arbejderbevægelsens opståen til omkring 1920, arbejderens tilblivelse som social kategori.
2. Fra ca. 1920 til ca. 1960, en konsoliderings-periode, dog med en række nye islæt. Og så
3. Fra omkring 1960 til i dag, hvor helt nye grupper kommer på banen, og der samtidig synes at gå opløsning i de klassiske mønstre, både social-økonomisk, politisk og mentalt.

Arbejdere og arbejderidentiteter i den tidlige epoke

Selv om problemstillingen er gammel, var den som alt andet noget enklere i gamle dage. Vi kan bare se os omkring på museet her for at få en fornemmelse af, hvordan de gamle kunne identificere en arbejder. En by-arbejder, som jeg holder mig til her i første omgang, selv om de fleste arbejdere levede og arbejdede på landet. En arbejder var et meget håndgribeligt fænomen med tydelige ydre markører. En arbejder – mand eller kvinder – så ud på en ganske bestemt måde, var klædt på en bestemt måde, talte et bestemt sociolekt, boede i et bestemt kvarter, handlede i ganske bestemte butikker, besøgte ganske bestemte værtshuse. De arbejdede ganske tæt på deres bolig, i gå-afstand som oftest, og de arbejdede længe. Uden for arbejdet havde de et meget begrænset liv. Fri tid var der kun lidt af, og ressourcerne til udfoldelser uden for familien og de nærmeste var næsten ikke eksisterende.

En arbejder var besiddelsesløs. Det gav sig selv. Han ejede kun sin arbejdskraft og

var nødt til at sælge den for at opretholde livet for sig og sin familie. Denne marxistisk-socialistiske grundpræmis krævede det ingen stor uddannelse at annamme. De levede med den hver dag.

Denne basale fælles sociale stilling var udgangspunktet for opbygningen af en *arbejderbevægelse*, en bevægelse skabt *af* arbejdere *for* arbejdere til varetagelse af deres umiddelbare interesser. Ved siden af *arbejderbevægelsen* finder vi jo imidlertid også en *socialistisk* bevægelse, skabt af dem, der i et fællesskab med arbejderne vil afvikle det kapitalistiske samfund og skabe et socialistisk. Der er i den tidlige fase et stort sammenfald mellem de to bevægelser, men ikke nødvendigvis et fuldstændigt sammenfald, hverken i personsammensætning eller målsætning. Dels er der arbejdere, der ikke deler den socialistiske målsætning, og i alle de socialistiske bevægelser finder vi fra begyndelsen et rigt udvalg af mennesker, hvis sociale situation og interesser ikke nødvendigvis er identisk med de produktive arbejders, folk med andre talenter og kompetencer, intellektuelle, kunstnere osv.

Dertil kom i denne fase af kapitalismen mange grupper, hvis sociale stilling på mange måder var identisk med arbejderne, men som definatorisk ikke uden videre kunne henregnes til arbejderklassen. Det gjaldt først og fremmest det talrige småborgerskab, de mange grupper inden for handel, håndværk og tilgrænsende erhverv, hvor den enkelte var ejer af sin lille virksomhed, måske endda havde et par ansatte, men i øvrigt delte levevilkår med arbejderne. Kort sagt: et småborgerskab, der jo ifølge den gængse socialistisk-marxistiske samfundsanalyse gradvis ville blive elimineret og proletariseret under den skærpede kapitalistiske konkurrence. Men de hægede jo om deres lille besiddelse og var politisk til lidt af hvert. De socialistiske bevægelser havde meget svært ved at håndtere disse grupper. Skulle man afskrive dem som historisk døende grupper eller skulle man forsøge at alliere sig med dem, så længe de var der?

Her i landet valgte man stort set det sidste. De var ikke arbejdere, men mulige allierede i en demokratisk-social reform strategi. Og i det mellemlange perspektiv viste det sig jo også, at kapitalismen ikke uden videre sendte småborgerskabet over i proletarietets rækker. Der var og er rum for en stadig reproduktion af småborgerskabslignende sociale grupper.

Endnu i årene op til Første Verdenskrig kunne Socialdemokratiets teoretiske førstemand, Gustav Bang, uden at blinke fastholde den klassiske marxistiske analyse af kapitalismens udviklingstendenser: en spaltning af samfundet i to store klasser, kapitalister og arbejdere. De faglige organisationers konstante vækst syntes at bekræfte dette. Og her i De samvirkende Fagforbunds medlemsskreds finder vi indbegrebet af og om den danske arbejder. Et billede, der fæstnede sig i mange årtier derefter: ens i de basale sociale relationer, men mangfoldige i deres faktiske arbejdsfunktioner; en mangfoldighed der blev udtrykt i antallet af fagforbund, ca. 70 i alt indtil et godt stykke tid efter Anden Verdenskrig. Vores grundforestilling om en arbejder stammer altså fra en epoke, hvor kapitalismen endnu var i sin grønne ungdom og lige netop ved at folde sig ud. Problemerne med at identificere, definere og afgrænse senere tiders arbejdstyper hænger efter min mening tæt sammen med, at arbejderbegrebet fæstnede sig på dette tidspunkt.

Med i dette billede hører, at en arbejder var en mand. Kvinderne arbejdede ganske vist også på et bredt spektrum af arbejdspladser, og ofte var de jo dobbeltarbejdende, på arbejdsmarkedet og i hjemmet. Men meget af deres arbejde var usynligt, og det bestyrkede standardforestillingen om, at en arbejder var en mand. Det var jo også i udpræget grad mændene, der fyldte op i arbejderbevægelsens mange organisationer, ikke mindst på ledelsesniveauet. Bevægelsens patriarkalske prægning var ikke til at tage fejl af.

Endnu et usynlighedsforhold må tages



Arbejderbegrebet fæstede sig først i 1900-tallet. Arbejderen blev personificeret som en mand, der boede og arbejdede i byen. Foto: Arbejdermuseet og ABA

med i indkredsningen af den historiske arbejder, og det er arbejdet på landet. Indtil i hvert fald Første Verdenskrig levede og arbejdede den største del af den danske arbej-

derklasse på landet. Det var den hårdest arbejdende og hårdest udbyttede del af arbejderklassen, men de tusindvis af mænd, kvinder og børn, der arbejdede på herregår-



de, i gårdmandshusholdninger og i tilknyttede virksomheder, er stort set forsvundet ud af vor forestillingsverden om, hvem der var arbejdere. Når de figurerer, er det i

skønlitteraturen og i sociale rædselsberetninger om deres elendige liv. De indgik stort set ikke i det kolossale organisationsarbejde, som arbejderne udfoldede i bevægelsens første halve århundrede, og det er måske en væsentlig forklaring på deres fravær i forestillingsverdenen: de blev ikke organiseret, eller blev det sent og sporadisk. Først når de var vandret til byerne og havde sluttet sig til *Bevægelsen*, blev de forstået som arbejdere og forstod sig selv som sådanne. Og det føjer således endnu en dimension til vores forestillinger om den "rigtige" arbejder: han/hun skulle være organiseret. Først derigennem fandt man sin plads i offentligheden og i andre arbejders omverdensforståelse.

Det er kapitalismen, der skaber arbejderen som værdiproducerende individ. Men det er arbejderne selv, der skaber forståelsen af, hvad det vil sige at være arbejder, både blandt arbejderne selv og i offentligheden. Og i denne proces er selve organiseringen en uomgængelig komponent. Det at organisere sig er en væsentlig faktor i skabelsen af og den løbende konsolidering af en arbejderidentitet. Dertil kommer, at organiseringen også fremmer en anden del af arbejderidentiteten nemlig fagstoltheden, glæden ved at kunne udføre et arbejde, udføre det godt og opnå kollegernes anerkendelse. Det har vel fra tidernes morgen til i dag været sådan, at de fleste først forstod sig og præsenterede sig som murere, tømrere, blikkenslagere, skræddere osv. og derefter som arbejdere. Skellet kan være lidt kunstigt, men jeg tror, det har været en gennemgående tråd i arbejernes historie.

Til det at være arbejder hørte også en særlig kulturel prægning. Man tilhørte en kultur, ikke nødvendigvis en veldefineret arbejderkultur, men et sæt af normer som man blev socialiseret til fra barnsben og så at sige internaliserede, bar med sig resten af livet. Det var primært en *arbejdskultur*, der rummede skrevne og især uskrevne normer for, hvorledes man opførte sig på en arbejdsplads og for, hvordan man omgikkes

sine kolleger. Det var også en *solidaritets*-kultur, hvor den enkelte arbejder erkendte, at kun ved at indgå i et fællesskab kunne han styrke sin individualitet. Indtil Anden Verdenskrig var det kun ganske få, der foretog en "klasserejse" bort fra og ud af det sociale og kulturelle univers, de var født ind i og socialiseret til gennem deres opvækst. Men gennem organisering, solidaritet og kampe skabte og styrkede de deres identitet som arbejdere og opnåede en social og politisk selvbevidsthed om deres samfundsmæssige position. Det var en vigtig kollektiv "klasserejse".

Når vi siger, at det er kapitalismen, der skaber arbejderen som social type, siger vi også, at det er kapitalismens forandringer, der skaber ændringer i arbejderbegrebet og i arbejderens selvforståelse.

Allerede i den første fase af kapitalismen og af arbejderbevægelsens historie var der iagttagere, sociologisk-politiske analytikere, der var ved at få øje på nødvendigheden af at modificere eller måske endda revidere den gældende tolkning af arbejderne og det, man kaldte deres historiske rolle som forløbere af et socialistisk samfund.

Det var netop de såkaldte "revisionister", der pegede på, at kapitalismens udviklingstendenser så ud til at skabe en mere kompleks samfundsstruktur, der rummede nye social-økonomiske og arbejdsmæssige funktioner, hvis udøvere ganske vist var besiddelsesløse og tvunget til at sælge deres arbejdskraft. Men de kunne ikke uden videre henregnes til arbejderklassen. Disse grupper kom meget passende til at hedde funktionærer, og de udgjorde efterhånden en stadig større andel af den samlede lønarbejderklasse. De var/er ansat i den offentlige sektor og i den private sektor, hvor de varetog funktioner i mellemløbet mellem arbejdsgiverne og de produktive arbejdere. Men var dette teknisk-administrative lag arbejdere? Faktisk begyndte man omkring 1900 at udgrænse dele af dette lag eksplicit fra arbejderklassen.

Et eksempel. I en omfattende og bane-

brydende kollektiv overenskomst fra år 1900, året efter Septemberforliget, anerkendte metalindustriens arbejdsgivere arbejderens ret til at danne klubber og vælge tilidsmænd på arbejdspladserne. Men samtidig forlangte de, at ansatte med ledelsesfunktioner ikke måtte være medlem af fagforeningen. Arbejdsformænd og andet godtfolk i samme kategori blev trukket ud af arbejdergruppen. Og sådan blev det. Det var blot det første skridt i retning af en hierarkisering af lønarbejderne. Et andet lag var de kontoransatte. Deres social-økonomiske stilling adskilte sig ikke fra de egentlig produktive arbejderes, men deres funktioner var anderledes, og de var eller følte sig oftest tættere knyttet til arbejdsgiverne end til deres kolleger på gulvet. Hvor skulle man placere dem?

Der skete kort sagt fra omkring 1900 en hastig uddifferentiering af lønarbejdere fra den "uproblematiske" kernegruppe af materielt producerende arbejdere. Den foregik i den produktive sektor, men især i handels- og finanssektoren, hvor en ny type lønarbejdere efterhånden fyldte godt op i statistikken. Hvor skulle man placere de mange tusinder ikke mindst kvinder, der var ansat i butikker, stormagasiner og ikke mindst i banker, sparekasser, forsikringsselskaber, som i hvert fald ikke umiddelbart udviklede en selvforståelse som lønarbejdere, og som i første omgang kun uhyre vanskeligt lod sig indfange af en faglig organisation. Mange af dem havde, hvad vi kan kalde en "standsbevidsthed", men alt andet end en klassebevidsthed. De markerede ofte en stolthed over netop ikke at være "arbejdere". Den næsten automatiske tilslutning til en fagforening, som vi finder blandt industri- og håndværksgrupperne, var langt fra en selvfølge i disse nye brancher. HK's historie og lange seje kamp for at organisere især de privatansatte funktionærer er et godt vidnesbyrd om det.

Et gennemgående træk i den tidlige arbejderbevægelse, dvs. til omkring Første Verdenskrig, er fraværet af diskussioner af

arbejderbegrebet. Bortset fra de borgerlige observatører og politikere, der satte spørgsmålstegn ved arbejderbevægelsens monopol på arbejderbegrebet: var vi ikke alle sammen arbejdere? Også direktøren og godsejeren arbejder jo, og deres arbejde var nødvendigt for, at arbejderne kunne få noget at bestille og tjene til livets ophold. Arbejderne og arbejderbevægelsens enkle svar, var, at direktøren og godsejeren var overflødig, at de blot og ganske uretmæssigt skummede profitten af de rigtige arbejderes indsats.

2. epoke: 1920-1960, Arbejderne og Folket

Dette er en konsolideringsperiode for arbejderbegrebet i dets snævre forstand: den besiddelsesløse, der er nødt til at sælge sin arbejdskraft på markedet. Men den uddifferentiering, der så småt var indledt i den tidlige fase, blev mere udtalt og krævede en refleksion i de socialistiske arbejderpartier, som der jo nu var to af med det kommunistiske partis opståen. Kommunisternes definition af arbejderne adskilte sig ikke væsentligt fra den klassiske socialdemokratiske/marxistiske/Gustav Bang'ske. Men der begyndte i begge partier at ske noget.

Det var en klassisk marxistisk og socialdemokratisk opfattelse, at kapitalismens udfoldelse ville føre til, at arbejderne, den samlede arbejderklasse, på et givet tidspunkt ville udgøre et flertal i befolkningen, og at dette flertal skulle udgøre grundlaget for en socialistisk omformning af samfundet. Som jeg nævnte tidligere, gjorde revisionisterne op med denne tolkning af et automatisk flertal for arbejderne. Og i mellemkrigstiden begyndte socialdemokraterne at gentænke denne forudsigtelse, og de nåede frem til, at arbejderklassen forstået som klassen af de lønafhængige, merværdiproducerende arbejdere næppe ville udgøre et flertal inden for overskuelig tid, om overhovedet nogensinde. Derfor måtte de alliere sig med andre grupper, som havde en interesse i en demokratisk reformproces. Det

handlede om bredere sociale lag i befolkningen, der også var underlagt kapitalismens tryk. Det handlede kort sagt om "det arbejdende folk".

Allerede i 1923 appellerede man i et program for en kommende socialdemokratisk regering til alle kvinder og mænd, "der ønsker en samfundspolitik, der tager sigte på beskyttelse af de interesser, der knytter sig til arbejde, legitim handel, produktion i landbrug, håndværk og industri, og bekæmper den usunde spekulation, der virker fordyrende og ødelæggende for det arbejdende samfund."¹

I 1934 fulgte så den definitive transformation til et arbejder- og folkeparti med udsendelsen af Thorvald Staunings programskrift "Danmark for Folket". Det blev udsendt midt under den store krise i 1930ernes første halvdel, og programmet henvendte sig til "alle de befolkningslag, der lider under den af kapitalismen fremkaldte krise, til industriens og landbrugets arbejdere, til gårdmænd, husmænd, fiskere tjenestemænd og næringsdrivende i handel og håndværk, til alle håndens og åndens arbejdere med opfordring til disse befolkningslag om at samles om en positiv politik til genskabelse af sunde og ordnede forhold i samfundet."² Det er et manifest "Til det danske folk" og både folkebegrebet og det nationale overlejlrede fuldstændig arbejder- og klassebegrebet. Kernebegrebet var igen "det arbejdende folk", og dertil føjedes begrebet "folkefællesskab", der rakte langt ud over klassefællesskabet. Den classesolidaritet, der i Staunings optik havde bragt den danske arbejderklasse så langt frem i samfundet, skulle nu omfatte hele det folk, der var ramt af "kapitalmagts krig mod det produktive arbejde."

Det er tydeligt i "Danmark for Folket", at arbejderne blev opfattet som en klasse inden for en større folkelig ramme, men der er ikke tale om, at arbejderne havde en særstatus. De indgik som en social klasse ligestillet med andre sociale klasser og grupper. Arbejderen blev én blandt mange legitime in-

teressenter i det danske samfund. Måske nok som en kernegruppe. Men, som det fremgik af andre skrifter fra 1930'erne, måtte arbejdernes interesser afvejes og måske endda vige til fordel for de folkelige, nationale helhedsinteresser.

Det er klart, at fagbevægelsens retorik måtte være en anden. Her var arbejder, det produktive samfundsmedlem, det absolutte centrum for interessevaretagelse og konflikter. Men man fornemmer en erkendelse også i fagbevægelsen af, at den arbejderklasse, man repræsenterede, ikke var den eneste dynamo i samfundsudviklingen. For eksempel var en ny gruppe ved at manifestere sig, de såkaldte sociale ingeniører. Det var folk med højere uddannelser inden for samfundsvidenskaberne; det var økonomer, læger, naturvidenskabsfolk, der forenede specielle kompetencer med et helhedssyn. De fleste af dem tilsluttede sig i denne periode Socialdemokratiet, for en dels vedkommende DKP, og de kom i de følgende årtier til at spille en vigtig rolle i udformningen af de politiske strategier, der peger frem mod velfærdsstaten.

Det er for så vidt et paradoks, at på dette tidspunkt, hvor den socialdemokratiske arbejderbevægelse stod som den ubestridt førende kraft i dansk politik, nedtonede man arbejderpræget. Eller måske var det netop forudsætningen for, at man kunne opnå den stærke politiske position. Fagbevægelsen som organisation for de produktive lønarbejdere var ganske vist endnu kernen i den samlede arbejderbevægelse. Men det er tydeligt, at fagbevægelsen repræsenterede det, man kan kalde de partikulære klasseinteresser, mens partiet stod for en samfundsmæssig helhedsinteresse. Der var et åbenbart konfliktpotentiale, som blev nedtonet under hensyn til krisepolitik og regeringsmagt. Det er jo endnu i dag en genkendelig konflikt.

Skiftet fra "arbejderklasse" til "folk" gav sig også udslag i forståelsen af arbejderkulturen. I 1920'erne og 30'erne opbyggede arbejderbevægelsen et imponerende netværk af



kulturelle organisationer: Arbejdernes Oplysningsforbund (AOF), Arbejderidræt, Arbejdernes Radioforbund, Arbejdernes



I 1930erne begyndte arbejderbegrebet efterhånden at ændre sig. Det kom til at favne "det arbejdende folk" - både mænd og kvinder i landbrug, industri, som næringsdrivende, tjenestefolk, fiskere, etc.

Foto: Arbejdermuseet og ABA

Kunstforening, osv. Man havde allerede læseklubber, et forlag, fik senere et filmproduktionselskab. Alle disse institutioner fik

et navn med "arbejder" inkluderet. Det handlede om at markere, at arbejderlivet var mere end arbejdslivet. Dertil kom en

blomstringsperiode for arbejderkooperationen centreret om brugsforeningerne og især boligkooperationen. Det var kort sagt en epoke, hvor man kunne leve stort set hele sin tilværelse fra vugge til grav, som man sagde, inden for rammerne af en blomstrende og selvbevidst arbejderbevægelse.

Men der foregik også nogle glidninger i opfattelsen af arbejderkulturen. Hvor man hidtil havde opereret med en specifik arbejderkultur, hvis normer skulle bære klassen igennem til magten, en kulturel frigørelse fra borgerlige normsæt, begyndte man nu at tale om kulturen for folket, om en folkelig fælleskultur, der i sig rummede de specifikke arbejderkulturelle træk som fx "solidaritetsen". Der ligger måske også en vis symbolik i, at den sidste kulturelle organisation, der blev dannet før Anden Verdenskrig, kom til at hedde "Dansk Folkeferie" og ikke Dansk Arbejderferie.

Det, der kort sagt skete her i 1930'erne, var et begyndende skifte i opfattelsen af arbejderen. Fra at have været bærer af særlige interesser og normer, der rakte ud over kapitalismen og ind i et nyt samfund, blev arbejderen en demokratisk borger i et folkeligt fællesskab, der skulle bringe landet frelst gennem den økonomiske krise og udgøre et demokratisk værn mod truslerne fra de autoritære regimer, der fik en stadig større plads i Europa.

Det var en opfattelse, der naturligvis blev markant forstærket under den tyske besættelse og den betoning af det nationale fællesskab, som blev kraftigt doseret fra hele den politisk-faglige top, navnlig i besættelsens første år.

Den retoriske glidning fra klasse til folk fortsatte i efterkrigsprogrammet "Fremtidens Danmark", hvor kernebegrebet blev "den brede befolkning". Her figurerede arbejderne som en delmængde, nu sammen med funktionærer og tjenestemænd, der nævnes eksplicit og flere steder optrådte sideordnet. Og endelig kom en helt ny kategori ind i billedet: "forbrugerne". I programmets vision for økonomisk demokrati

kræves det udtrykkeligt, at "arbejderne og forbrugerne" skal have indflydelse på det økonomiske liv. Vi var på vej ind i det, der blandt mange andre betegnelser senere fik navnet "forbrugersamfundet".

Samtidigt ser vi konturerne af et socialdemokrati, der var på vej til at blive det, som valgforskerne kalder et "catch all" parti. Alle er velkomne uanset social position. I 1945 hed de nye grupper blandt andet "fri-sindets kvinder og mænd i by og på land".³

I årtiet efter Anden Verdenskrig og navnlig i løbet af 1950'erne skete der yderligere nogle sproglige glidninger, som også markerede nogle ændrede opfattelser af arbejderne. Arbejderbetegnelsen var fortsat gængs i fagbevægelsens rammer, men den blev i stigende grad suppleret og erstattet af det nye ord "lønmotager", der i modsætning til arbejder har en klang af passivitet: man modtager løn for sit arbejde, næsten som en gave. Modsat det hidtidige begreb "lønarbejder", der angiver, at man faktisk har arbejdet for sine penge og måske lidt mere til. Samtidig udviskede begrebet lønmotager de mange forskelle, der er inden for "det arbejdende folk". Den danske ordbog indfanger dette problem ved at pege på, at 80-85 procent af den aktive befolkning er lønmotagere "fra landarbejderen og specialarbejderen til departementschefen og bankdirektøren."

Et andet slørende begreb, der dukkede op og blev gængs i løbet af 1950'erne og 60'erne var "medarbejder". Man er ikke længere arbejder, man er medarbejder, et udtryk der jo klart indikerer et fællesskab mellem arbejdsgivere og arbejdere. Det var nok en udløber af de nye ideer om effektivisering og styring af produktionen, som vi importerede fra USA i kølvandet på Marshall-planen. Det var også et udtryk for den dyrkelse af begrebet økonomisk vækst, der dukkede op i denne periode, en vækst der skulle være til fordel for både kapitalen og arbejderne, og som blev den ideologiske lagkagebund under opbygningen og ekspansionen af velfærdsstaten. Begrebet medarbej-

der antyder samarbejde og fællesinteresser frem for konflikt mellem arbejdsgivere og arbejdere. Uden at have undersøgt det vil jeg tro, at dets fremkomst hang sammen med aftalen om Samarbejdsudvalg fra 1947.

3. epoke 1960 til idag: arbejderne i velfærdsstaten og velfærdsarbejderne

I denne 3. epoke sker der en kolossal uddifferentiering blandt lønarbejderne og store forskydninger mellem de enkelte grupper både kvantitativt og kvalitativt. Ét grundtræk er, at antallet af lønarbejdere som helhed øges ganske kraftigt som følge af afvandringen fra landbruget og i kraft af kvindernes erobring af et arbejdsmarked. Vi når, som Den danske Ordbog (1988) skriver, op på mellem 80 og 85% af den voksne befolkning er lønmodtagere. Men er de også arbejdere? Og forstår de sig selv som arbejdere? Min aldeles uunderbyggede påstand vil være, at jo flere, der blev lønarbejdere, jo færre opfattede sig selv som arbejdere i den klassiske forstand.

I de seneste ca. 50 år har vi set en bevægelse, hvor antallet af arbejdere i de produktive sektorer er faldet konstant, mens omfanget af beskæftigede i den offentlige sektor er vokset eksplosivt. En stor del af arbejdet i industrien og tilgrænsende sektorer er flyttet ud af landet og trods enkelte dynamiske og ekspansive sektorer bliver billedet af Danmark som industriland mere og mere udvisket. Vi skal senere høre om selvforståelsen blandt de arbejdere, der fortsat er beskæftiget i industri og byggefag. De er godt nok lønarbejdere, men forstår de sig selv som arbejdere, som en del af en lønarbejderklasse? Meget tyder på, at det, der i gamle dage hed klassebevidsthed, er i rivende opløsning.

Men de offentligt ansatte da? Hvor har de stået, og hvor står de i det samlede billede af danske lønarbejdere? Velfærdsarbejderne, hvoraf langt de fleste er kvinder, der siden 1960'erne har befolket de offentlige in-

stitutioner i titusindvis, med vidt forskellige uddannelser og vidt forskellige funktioner i vuggestuer, børnehaver, skoler, hospitaler, i plejesektoren og som administrative ansatte i staten og kommunerne og endelig i den vidt forgrenede servicesektor. Er der overhovedet noget, der forener dem, og har de et forhold til de øvrige klassiske grupper af lønarbejdere?

Ja, et forhold har de til fælles: de har stort set alle sammen organiseret sig i faglige organisationer, og som jeg bemærkede indledningsvis, er organisering en af markørerne for en lønarbejders selvforståelse. I lighed med de traditionelle fagorganiserede har de nye velfærdsarbejdere organiseret sig efter uddannelse og ikke efter arbejdsplads. De har så også organiseret sig på tværs i større hovedorganisationer. Og de har i perioder udvist en betydelig faglig militans, indre solidaritet og lønarbejderbevidsthed. Ja, nogle af de største og mest militante konflikter i de seneste årtier har været udkæmpet af de offentligt ansatte eller nogle af dem. Det har muligvis haft noget at gøre med, at disse grupper indtil de allerseneste år har haft en betydelig sikkerhed i ansættelsen. I modsætning til store dele af de privatansatte i bygge- og industrifagene, der er truet på alle flanker.

I mange henseender har de offentligt ansatte adopteret traditioner fra den klassiske arbejderbevægelse med en høj grad af indre solidaritet og vilje og evne til at forsvare deres interesser. Men kun få af dem ville i dag kalde sig arbejdere. Lønarbejdere eller blot lønmodtagere, måske. Men som tilfældet er for de fleste i dag, ville de karakterisere sig efter deres fag, deres uddannelse og kun i anden række forstå sig selv som lønarbejdere med interesser tilfælles med andre uden for deres fag.

I den proces, som jeg kort har beskrevet for de sidste ca. 50 år, er så at sige alt, hvad der tidligere kunne karakteriseres som en selvstændig arbejderkultur, forsvundet. Det tætte netværk, der tidligere dækkede en arbejders liv fra vugge til grav, og som bidrog



FOA medlemmer demonstrerer for mere i løn under overenskomststrejken i 2008. Foto, Jacob Bjer-ring Hansen, Arbejdermuseet og ABA.

til at skabe en arbejderidentitet, eksisterer ikke længere. Tilbage står vi med en slags fælleskultur, der udfolder sig i et spændingsforhold mellem globaliserede elementer og rester af en national kultur med et stadigt svagere rod fæste. Det er en kultur, som kun yderst sjældent beskæftiger sig med lønarbejdernes situation endsige tager den alvorligt. Intet under, at så mange har så svært ved at orientere sig i denne verden og finde et ståsted at handle ud fra.

Et forsigtigt bud på de fremtidige tendenser for udviklingen blandt lønarbejderne kan måske sammenfattes i to begreber: differentiering og egalisering. Differentiering i kraft af stadig større specialisering i fagud-

dannelse og arbejdsfunktioner over for en modgående tendens til uddannelse af generalister med en høj grad af fleksibilitet og omstillingsparathed i arbejdslivet. På tværs af uddannelses- og arbejdsvilkår, på tværs af ansættelsesformer og på tværs af skellet offentligt-privat ansat ser det ud til, at presset for at præstere mere og mere vil blive et fælles vilkår.

Der er meget, man ikke kan lære af historien. Men én lærdom kan vi drage: kapitalismens veje er trods alle lovmæssigheder uransagelige, og derfor kræver det en god portion social fantasi at forestille sig, hvorledes fremtidens arbejder ser ud, agerer og forstår sig selv.

Bibliografisk note

Der findes mig bekendt ikke noget værk, der samlet behandler arbejderbegrebets historiske udvikling i Danmark. Forskellige ordbøger og leksika kan dog lede lidt på vej. Begrebshistorisk kan man hente stor inspiration i det store tyske værk *Geschichtliche Grundbegriffe 1-8, 1978-97*. Det er redigeret og for en stor dels vedkommende skrevet af Reinhart Koselleck. Blandt danske værker findes meget nyttigt i Claus Brylds værker *Den demokratiske socialismes gennembrud-sår, 1992*; *Det danske socialdemokrati og revisionismen, 1976* og *Den socialdemokratiske idéarv, 2004*. I anledning af sit 100 års jubilæum udgav LO i 1998 et tobindsværk *Fremad og atter fremad. LO's historie 1871-1959*, redigeret af Henning Tjørnehøj samt *I takt med tiden. LO's historie 1960-1997*, redigeret af Henning Grelle. Spredt om i disse to bind findes dokumenter og analyser, der fortæller noget om arbejderbegrebet. Det samme gælder Jesper Due, Jørgen Steen Madsen og Carsten Strøby Jensen *Den danske model, en historisk sociologisk analyse af*

det kollektive aftalesystem, 1993. For de to første epokers vedkommende er Knud Knudsens *Dansk fagbevægelses historie frem til 1950 – fra arbejdets perspektiv, 2011* meget central. Endelig har jeg selv draget nytte af arbejdet med fagbevægelsens og arbejdernes historie under udarbejdelsen af *Fagbevægelsens historie, 1992* (4. udgave 2012), som er skrevet til brug i LO-fagbevægelsens uddannelse af tillidsrepræsentanter.

Noter

1. Arbejdsprogram, vedtaget på Socialdemokratiets kongres i 1923. Trykt i Claus Bryld: *Det danske socialdemokrati og revisionismen*. Bind 2: *Fra 1914 til 1930'erne*. København 1976, s. 166-68.
2. Bryld, anf. *Arbejde*, s. 171.
3. Socialdemokratisk Forbund: *Fremtidens Danmark. Socialdemokratiets politik*. København 1945.

Niels Finn Christiansen, dr. phil.
Adjungeret professor ved Syddansk Universitet,
Center for Velfærdsforskning.
E-mail: nielsfinn@privat.dk